

Sobre les dificultats d'arrelament del protestantisme als Països Catalans

Josep-Lluís Carod-Rovira

Director de la Càtedra sobre Diversitat Social de la Universitat Pompeu Fabra

Resum: Des de l'inici de la Reforma protestant (1517), fins a l'actualitat, el protestantisme ha trobat obstacles importants per a arrelar als Països Catalans, generalment d'índole semblant a les dificultats que ha conegut també aquesta confessió religiosa en els països llatins, tradicionalment de majoria catòlica. Els motius obeeixen més a factors culturals, polítics i fins i tot climàtics que no, pròpiament, religiosos o teològics.

Mots clau: Poder polític, Inquisició, superstició, climatologia, retard edició en català, religió estrangera.

Abstract: Since the beginning of the Protestant Reformation (1517), and still today, Protestantism has encountered a number of important obstacles that have hindered it from taking firm root in the Catalan Countries. Generally speaking, such hindrances are by nature similar to the difficulties found by this religious confession in Latin countries, which traditionally are predominantly Catholic. The causes of this are more associated with cultural, political and even climate factors, than they are with religious or theological issues.

Keywords: Political power, Inquisition, superstition, climatology, delay of publication in Catalan, foreign religion.

Als Països Catalans, els factors que dificulten l'arrelament de la Reforma protestant, no es deuen a un motiu únic, sinó a diferents raons, en general molt més de caire cultural o polític que no, pròpiament, de caràcter religiós. Es tracta, en general, de la mateixa mena d'obstacles que entorpeixen o retarden la penetració, difusió i arrelament del pro-

* Aquest article es basa en la conferència pronunciada el 24 de maig de 2017, a la Fundació Rubió i Tudurí, en el marc del cicle «A l'entorn de la Reforma luterana» organitzat per la Fundació Rubió Tudurí Andròmaco i l'Ateneu de Maó.

testantisme en els altres països llatins, tots ells, tradicionalment, amb la religió catòlica com a confessió majoritària. (Carod-Rovira 2016).

1 A Alemanya, Suïssa i Anglaterra, així com als països escandinaus, el triomf del protestantisme és possible per l'aliança dels nous corrents religiosos sorgits de l'església catòlica amb algun poder polític local que els empara, protegeix i impulsa (els electors, prínceps o reis al centre i nord d'Europa o a Anglaterra): als Països Catalans, no. Al país de Luter, dues tercers parts de la població acabaran adherint-se a les noves idees religioses, principalment a la meitat nord del país, avui encara de majoria protestant, en contraposició a l'hegemonia catòlica al sud.

Però la monarquia hispànica té una confessionalitat catòlica militant, de la qual és capdavantera a Europa, i està abocada a la seva impulsió i difusió, no sols a les terres peninsulars guanyades als àrabs, sinó, principalment, a les noves possessions d'Amèrica, territori vastíssim que anava sent conquerit tant per al regne de Castella com per a l'església catòlica, en una simbiosi perfecta d'espasa i creu. L'heterodòxia en la fe cristiana en Déu, per tant, constituirà, en aquestes circumstàncies, un doble delictes, religiós i polític alhora, indestriable l'un de l'altre i, en tot cas, objecte de persecució per la seva dissidència de la posició política oficial.

La dieta d'Augsburg, a més, adopta, el 1555, el principi *cuius regio eius religio*, pel qual el governant, rei o príncep, és qui estableix la religió oficial de cada indret. És abans, però, que a ciutats d'Alemanya, Suïssa o Bohèmia, el protestantisme esdevé religió d'estat, com ocorre a Suècia (1527), Dinamarca (1536), Noruega (1537) o Islàndia (1538). I a Anglaterra, el 1534, amb l'*Acta de Supremacia*, es trenca amb Roma en nomenar-ne el rei com a cap únic de l'església d'Anglaterra i es posa fi a la influència del papa, durant el regnat d'Enric VIII. La ruptura té els seus orígens en la negació del papa Climent VII a anul·lar el matrimoni d'Enric amb Caterina d'Aragó, mentre que a Escòcia (1560) el parlament nacional hi declara el calvinisme religió oficial del país. Als Països Baixos, la guerra contra Espanya té una dimensió religiosa, econòmica i política, ja que l'opció pel protestantisme constitueix un element clau en la

definició de la identitat nacional en la mesura que, clarament, es diferenciava d'Espanya com a país catòlic. La rebel·lió contra la monarquia hispànica, per la independència política i la llibertat religiosa, va començar el 1568 i finalitzà el 1648.

2 L'acció repressiva de la Inquisició contra la circulació de les idees reformades va anar de bracet amb l'ofensiva antiprotestant de la monarquia i de Roma. El Sant Ofici perseguí els sospitosos de «luteranisme», en alguns casos fins a la mort a la foguera, si bé la majoria de víctimes mortals no eren del país sinó estrangeres, bàsicament occitanes o franceses i s'associava l'heretgia amb el bandolerisme occità, molt actiu a Catalunya. Les incursions dels bandolers seran permanents a tota la zona catalana fronterera o propera amb França, de manera que els seus habitants fan gairebé sinònim *luterà* o *hugonot* de bandit i, per extensió, de gascó o francès. La confusió interessada entre protestantisme i bandolerisme serà força habitual, sobretot al llarg de la segona meitat del segle XVI, i molt potenciada per les autoritats per tal d'associar, preventivament i com a mesura de dissuasió, les noves doctrines religioses amb un fenomen censurable com la delinqüència de camí ral. Alguns bandolers catalans tindran malnoms relacionats també amb la Reforma: Joan Fortiés, és anomenat *Lo luterà*, Benet Prats és conegut popularment per *Lo Igonau*, Bertran d'Ortodó duu l'alias de *Lo Heretge* i un altre bandit, encara, és tingut per *Lo lacai de l'huganau*. El 1542, segons el comandant militar, hi ha al Principat un miler de bandolers i tots ells gascons i, doncs, sospitosos de ser protestants.

Es prohibiran llibres sencers, d'altres seran expurgats parcialment, s'alertarà de viatjar a Alemanya pel perill de contagi herètic i es prohibirà als francesos d'ensenyar com a mestres en terres catalanes. Ben sovint, els qualificats de «luterans» no es corresponien amb la realitat dels acusats, però el Sant Ofici aconseguí de convertir Luter en un diable ideològic, el simple nom del qual ja constituïa tota una desqualificació pública i creava rebuig social. Es reeixí en la representació del protestantisme i la dissidència religiosa com una actitud que minava els fonaments tradicionals de la societat de sempre. Combatien Luter, o en

discrepaven, persones que mai no l'havien llegit i, en no poques ocasions, els posicionaments pròpiament luterans eren coneguts per primer cop mitjançant la lectura de les obres que s'hi oposaven, més que no pas, directament, a través dels textos del clergue alemany. A més, atès l'origen nacional i cultural de bona part dels encausats per la Inquisició als Països Catalans (occitans/francesos) fóra més adequat de titllar-los de calvinistes, més que no pas, pròpiament, de luterans.

El tribunal de la Inquisició de Mallorca, ja veurà el cas de Jordi Garcia, el 1541, acusat d'haver parlat bé de Luter, així com, en les dècades següents, també jutjarà dos maonesos, Jaume Coll i Àgueda Soler, anciana que vorejava els noranta anys, sota la sospita de luteranisme. El 1583, el pagès manacorí Joan Galmés, veí de Menorca, és acusat de luteranisme en acte de fe al convent mallorquí de Sant Domènec, després d'haver-se manifestat en contra de la confessió i de les butlles que eximien de fer abstinència en quaresma, així com d'haver estat en terra de protestants i assistit a les seves cerimònies. Condemnat a rebre cent assots i cinc anys a galeres, abans s'havia escapolit de les presons del tribunal, primer a Menorca i després a Mallorca. Al llarg del XVII no trobem cap referent protestant a l'illa, però el febrer de 1707, el Tribunal del Sant Ofici, amb seu a Ciutat de Mallorca, s'adreça als comisaris menorquins de la institució, mitjançant cartes signades per Domingo Rubert i llegides en públic a les esglésies, exhortant els rectors de les parròquies de Maó i Alaior perquè els seus fidels no assisteixin a congressos, sermons o rituals dels heretges de les milícies auxiliars.

L'octubre de 1710, el comissari de la Inquisició d'Alaior, fra Bernadí Villalonga, tramet una carta als inquisidors de Mallorca amb la denúncia del carmelita Vicent Alberola, davant la creixent influència de l'anglicanisme a l'illa, en perjudici de la religió catòlica. Hi acusa el menorquí Antoni Andreu Seguí d'haver assistit al funeral anglicà d'un oficial britànic al Raval del Castell de Sant Felip. Villalonga adverteix els capellans que els seus fidels no assisteixin a actes herètics, avís fet també als pares i amos, en relació als fills i criats, aconsellant que la recomanació es faci discretament i no en públic. El maig de 1712, la Inquisició, en una carta per a ser llegida a les esglésies menorquines, exhorta, sota

pena d'excomunió, a denunciar els comportaments «heretges, sospitosos o difamatoris d'heretgia» davant fra Pere Ribot, monjo agustí qualificador del Sant Ofici. I, a l'octubre, Olga Montserrat, natural d'Alcover (Alt Camp) inculpa el franciscà valencià Josep Escrivà per freqüentar la casa d'oficials anglesos amb qui manté converses, en llatí, sobre la Bíblia.

El 4 d'agost de 1715, el Tribunal menorquí de la Inquisició és suprimit a Menorca, per ordre del governador Kane, «per ser tan contrari a la llibertat del gènere humà». Gràcies a això, al llarg de la major part d'aquest segle, no hi haurà cap control sobre els llibres que hi circulen i sí, en canvi, un veritable renaixement de la literatura en català, de la cultura i de la llibertat de pensament. L'ordre és comunicada al comissionat del Sant Ofici a Mallorca per Jean Louis Ligonier, lloctinent de Kane, militar britànic originari d'una família francesa hugonota refugiada a Anglaterra. Així i tot, el tribunal del Sant Ofici intentà continuar secretament les seves activitats. Tres dies després, el governador escriu al comissari inquisitorial de l'illa encarregant-li que s'abstingui d'usar la comissió fins a conèixer la voluntat final de la corona anglesa sobre el Sant Ofici. A finals de mes, té lloc un conflicte entre les autoritats britàniques i les inquisitorials per la detenció de l'ex-caputxí sicilià Cèsar Montcada, conegut com a Lorenzo de Cartanisseta, per haver-se convertit al protestantisme. El clergue sicilià havia viatjat a Ginebra, Francfurt, Holanda, Anglaterra i Maó. Detingut pel Sant Ofici, caldrà la tramesa de tropes britàniques per alliberar-lo. El conflicte serà tractat a la cambra del comuns, cinc anys després, en boca de Joan Bayarte, diputat per les autoritats menorquines.

El 1731, la menorquina Mariana Lileps, jove de 15 anys filla de pares protestants anglesos, manifesta que vol convertir-se al catolicisme, per a la qual cosa li imposen les penes espirituals de resar diàriament la tercera part del rosari fins per sant Joan, un credo cada divendres i un avemaria els dissabtes. Quatre anys després, el londinenc Lluís Black, anglicà que residí a Menorca i que es convertí al catolicisme, per a retornar després a la confessió anglicana de la qual fou clergue i es formà com a mestre a Anglaterra, d'on passà a Gibraltar, Maó i, finalment, Palma, és processat per protestant, ha de dur la gramalla inquisitorial, no pot

deixar la balear major sense autorització del tribunal i ha de ser instruït en la religió catòlica, un cop advertit dels seus errors.

El 1758, l'octogenari londinenc Samuel Scott, cònsol britànic a Mallorca i casat amb la catalana Anna Martí, es presenta voluntàriament al tribunal inquisitorial de Mallorca per tal d'abraçar la fe catòlica, després d'haver estat anglicà. Confessa que, del 1718 al 1732, assistí algunes vegades a l'església que els protestants tenien a Menorca, on llavors residia. És condemnat a complir penitències espirituals i a confessió general. El 1771, el clergue tonsurat maonès Joan Aledo confessa voluntàriament que, durant el mandat francès a l'illa, havia fet amistat amb el capità Carles Resolen, amb qui parlà de qüestions religioses, l'autoritat papal, l'eucaristia, el culte a les imatges, etc. Amonestat severament, ha de fer confessió general i penitències espirituals.

El 1782, amb la dominació espanyola de l'illa fins al 1798, retornaran l'establiment de la censura de llibres i la repressió cultural. El 1795, a més, es crearà la diòcesi de Menorca, separant-ne l'illa del bisbat de Mallorca, com a instrument més pràctic i eficaç de manteniment de l'ortodòxia romana. El 1802 s'hi establirà de nou la sobirania espanyola, a partir del tractat d'Amiens, i hi retornarà la Inquisició. Deu anys després, quan les corts de Cadis aboliran el tribunal del Sant Ofici, la ciutat de Maó estarà orgullosa d'haver-se pogut mantenir molt més al marge de la violació de domicilis, el saqueig de llibreries i el fanatisme religiós. Però, el 1816, el mataroní Jaume Creus i Martí, bisbe de Menorca, hi torna a instaurar el tribunal del Sant Ofici. El darrer processat per aquest serà el metge Manuel Rodríguez Caramasana, cirurgià major vinculat a l'estament militar, el qual, tres anys abans havia estat un dels signants que, de l'illa estant, havien tramès a les corts de Cadis la felicitació per l'abolició de la Inquisició. Acusat d'heretge, passarà vora tres anys empresonat a Mallorca, tot i haver estat absolt *ad cautelam*.

En general, els menorquins es mantindran aliens a la influència dels pastors protestants presents a l'illa, dedicats bàsicament a garantir el culte religiós a la guarnició militar, als funcionaris de l'administració britànica i als residents anglesos. Entre els pocs casos d'adhesió d'autòctons al protestantisme, en el període britànic, hi ha el de tres mon-

ges clarisses que, el 1749, fugiren de nit del convent ciutadellenc, dues de les quals es van acabar casant amb oficials britànics, ja establertes a Anglaterra. L'illa, doncs, no va conèixer la repressió més sagnant que el tribunal del sant ofici va desplegar en altres indrets, amb execucions públiques, al foc o a la forca, incloses.

3 L'església catòlica, als Països Catalans i en general als diferents regnes peninsulars, sembla que no tenia formes de vida tan poc exemplars i tan degradades com en altres indrets d'Europa, en particular a Alemanya, segons ha apuntat Berend Coster, on els nivells de corrupció i males pràctiques eren elevats. Però, com era habitual entre l'alta jerarquia eclesiàstica, el cerimonial que acompanyà Gil Sánchez, papa a Peníscola, en la presa de possessió com a nou bisbe de Mallorca i, doncs, també Menorca, el 1433, es produí amb una gran pompositat, ja que hi «arribà com un papa, amb tot el seu seguici, amb molta ostentació». Un luxe estètic desmesurat que, dècades després, provocarà les crítiques de Luter davant casos similars.

El 1545, a *Elegia in mala nostrum temporum*, Joan Baptista Anyés blasma els hàbits censurables del clergat valencià i, el 1556, estant Mallorca sense bisbe, els jurats denuncien que els clergues locals viuen «opulentament» i amb «lascívia». Era, precisament, la degradació moral de l'alt clergat i dels rectors de parròquies allò que escandalitzava Luter i els seus contemporanis. Encara al llarg del segle XVII, però, la ignorància clerical i la pràctica del concubinat de clergues persistien i, en algunes regions alemanyes com ara Renània, un terç del clergat vivia en parella, malgrat que el celibat obligatori dels clergues havia estat decretat pel papa Calixte II, el 1123. La disbauxa que afectava importants sectors de la clerecia havia fet exclamar, el segle XV, al cardenal alemany Nicolau de Cusa (1401-1464): «Veiem una església que mai abans no havia estat tan profundament corrompuda com el dia d'avui».

El monjo dominic Johann Tetzel, a l'Alemanya de principis del XVI, assegurava que «les ànimes del purgatori salten de goig en sentir el dring metàl·lic de les almoines». Els escàndols produïts en la recaptació d'almoines per a les ànimes del purgatori, en les indulgències per la

contribució a la reforma urbanística de la plaça de Sant Pere al Vaticà o el negoci econòmic bastit a l'entorn de les preteses relíquies de sants i màrtirs van ser l'espurna que va calar el foc amb què Luter inicià la Reforma. Encara el 1633, el Consell de Cent barceloní prohibia la vinguda de més religiosos a la ciutat, en considerar que hi havia massa clergues que demanaven diners per a les ànimes del purgatori, pels carrers. Als Països Catalans, en realitat, hi hagué més aviat deixadesa eclesiàstica: molts pobles no rebien mai la visita del bisbe; indrets com ara Menorca, el Pirineu o les comarques peninsulars interiors, rurals, estaven dècades sense administrar-hi la confirmació i no eren pocs els municipis desatesos des del punt de vista religiós i, en contrast amb el protestantisme, la predicació hi tenia una importància menor, reservada només a grans diades anuals, on es portaven predicadors d'anomenada. El 1581, el doctor Pedro Hervás informava el rei que entre la comarca aragonesa del Sobrarb i la Cerdanya la gent vivia sense ningú «que los predique e instruya en las cosas de nuestra Santa Fe».

4 La religiositat popular cristiana, amb una expressió formal sovint emotiva i passional, anava molt lligada a la veneració de sants i mares de Déu, amb les relíquies i els goigs corresponents, en una barreja expressiva de religió, tradició, cultura, folklore, superstició i localisme, amb ermites, santuaris, mares de déu trobades i capelletes pels carrers o en els llocs més abruptes i inesperats de la geografia. Amb el *Tractat de les relíquies* (1543), Calví va combatre el culte supersticiós a les relíquies. Només a Catalunya, hi havia 426 cossos de presumptes sants, duts al país per gent pietosa, segons assegurava el franciscà català Josep Dulac, el 1680. A principis del XVIII, a l'altar major de la cartoixa de Scala Dei (Priorat), s'hi exhibien més d'un centenar de relíquies de tota mena. Per als orfebres argenters, la construcció de reliquiariis, d'altra banda, representava un veritable negoci ja que, a partir d'un simple fragment d'os, podien construir, per a encabir-lo i conservar-lo, una peça de dimensions notables, amb material noble i pedres precioses.

En molts municipis asseguraven tenir cossos sencers de sants o màrtirs, o bé simples fragments o ossos, els quals constituïen un motiu d'or-

gull local, a més d'atorgar-los funcions taumatúrgiques, com és el cas dels tres ossos de sant Galderic a Perpinyà, el braç de sant Vicent a València, un fragment d'os del braç de sant Sebastià a Palma, el braç de santa Tecla a Tarragona o la mandíbula de sant Maties a Montblanc. Així i tot, bona part de les relíquies venerades a la ruralia no eren reconegudes com a tals per l'autoritat eclesiàstica pel fet de no tenir-ne cap prova d'autenticitat.

És bo de recordar, aquí, els fets ocorreguts a Menorca, entre el 2 i el 9 de febrer de l'any 418, amb motiu de l'estada a l'illa de les relíquies de sant Esteve, camí de la península. Sembla que es van produir alguns incidents entre els cristians de Ciutadella i els jueus de Maó, sobretot perquè malgrat la presència de les restes del primer màrtir de la cristiandat, circumstància que va provocar un cert fervor religiós promogut pel bisbe Sever, les dones jueves foren les que més van resistir-se a la conversió massiva i obligada a la fe cristiana, entre el grup de 540 jueus que sí que van fer-ho, forçats a triar entre conversió o expulsió de l'illa. Avui, Ciutadella té la seva pròpia parròquia catòlica de sant Esteve Protomàrtir.

Els sants havien passat de ser simples mitjancers entre el creient i Déu a esdevenir, ells mateixos, veritables instruments divins, autèntiques divinitats locals protectores, semblantment al poder decisor i atorgat també, directament, a la mare de Déu. I els sants remeiers tenien una clara especialització a l'hora de ser invocats per a la resolució de problemes, generalment lligats a les inclemències en el món rural, l'activitat agrícola o les malalties. És, entre els pagesos, el cas de sant Galderic, sobretot a Perpinyà i a tot el nord del país, per a fer front a la sequera; sant Sever i sant Medir per a la protecció de les faves; sants Abdó i Senén pels bons conreus; sant Nin i sant Non, contra la pedra; santa Rita patrona dels impossibles; sant Pere advocat dels pescadors; santa Apol·lònia pel mal de queixal; sant Blai pels problemes de gola; sant Sebastià i sant Llop contra la pesta, etc. Fins i tot, els sants eren invocats per a fer dormir els infants, com en la cançó de bressol del Camp de Tarragona que diu «sant Joan, feu-lo ben gran, sant Martí, feu-lo dormir».

Alguns sants venerats localment no tenien cap reconeixement oficial, com Cabrit i Bassa, objecte de pelegrinatge popular a la seu de Palma i a Alaró. Aquest excés en la devoció als sants, a cops amb connotacions d'arrel pagana, com la festivitat de sant Antoni a Mallorca, cristianització d'una festa de solstici d'origen pagà, va començar a ser esmorteït a partir del concili de Trento. I si el gravat va ser fonamental a la Reforma alemanya, com a instrument propagandístic, els goigs dedicats a sants i a la mare de Déu van ser-ho a la Contrareforma a les terres catalanes, en particular per a la pietat rural i s'anaren imprimint, sense cap modificació, al llarg dels segles. Els goigs van arribar també a Menorca, alguns van ser fets a l'illa i d'altres importats. Si bé ja se'n té constància el 1568, no van començar a ser editats i recopilats fins al segle XIX. L'edició més antiga que se'n coneix és la de les *Cobles de Nostra Señora de Gràcia* de 1853 i, quinze anys després, arriben els més antics de Nostra Senyora del Toro. Tradicions com ara *Deixem lo dol*, a Menorca, o bé les *Caramelles* a Catalunya, tenen el seu origen en els goigs del Roser, cantats per Pasqua.

Tenint en compte l'arrelament tan profund que tenien certs aspectes de la religiositat popular, en la quotidianitat i en les pràctiques culturals i festives de la societat, el canvi protestant era massa brusc, doncs, per als hàbits religiosos de la gent senzilla i il·litrada. A més, hagiòtopònims dels pobles (Sant Cugat del Vallès, Sant Joan d'Alacant, Santa Maria del Camí, Sant Antoni de Portmany, Sant Llorenç de Cerdans, etc.) i gentilicis dels seus habitants (santcugatenc, santjoaner, santamarièr, santantonienc, santlllorencí, etc) anaven lligats a un nom de sant o a la mare de Déu. Renunciar-hi hauria estat, en bona part, renunciar a la pròpia identitat que els sants en qüestió, en certa manera, personificaven, esdevinguts ja un veritable referent d'identitat, fos local, comarcal o regional, com sant Vicent Ferrer en terres valencianes. Encara més tenint en compte la dimensió miraclera dels sants venerats. Per exemple, la romeria nocturna d'Agullent (Vall d'Albaida) té el seu origen en el miracle atribuït a aquest sant valencià, el 1600, gràcies al qual es posà fi a la pesta que assolava la població. O bé el cas de les mosques de sant Narcís, el 1286 a Girona, insectes que, a milers, sortiren del cos

del sant per a atacar els francesos que l'havien profanat, tradició indes- triable de la cultura popular de la ciutat.

5 Al Mediterrani, la climatologia (llum, sol, temperatura plàcida, etc.) ha afavorit sempre unes pràctiques collectives d'exteriorització de la pietat popular, amb celebració al carrer, soroll, cerimonial i, fins i tot, una determinada teatralitat amb danses i construccions arquitectòniques efímeres incloses, lluny de l'austeritat expressiva i la retenció de l'emotivitat plàstica del protestantisme, sigui d'esperit luterà o bé calvinista: processons (a Perpinyà, per exemple, la Processó de la Sang, instituída per sant Vicent Ferrer, continua sent avui una manifestació d'identitat local, cada divendres sant, com a Tarragona, mentre que a Palma el dia abans s'hi fa la processó del sant Crist de la sang o bé a Berga la Patum, coincidint amb la festivitat del Corpus); pelegrinatges per a obtenir una gràcia o per agrair el favor sol·licitat. Molts pelegrinatges eren resultat de la promesa feta pel pelegrí, al sant o a la mare de Déu corresponent, després d'haver-ne invocat l'auxili, generalment en cas de naufragi, epidèmia o tempesta. En certs casos, se'n deixava un ex-vot com a testimoni d'agraïment, bé per haver pogut sortir viu de la catàstrofe natural o per haver estat guarit d'una malaltia. El més antic conservat a Catalunya data de l'any 1595; romeries a capelles, ermites i santuaris, rosaris de l'aurora, etc., activitats que requereixen una exhibició pública, una certa ostentació formal de la fe, per carrers i places, a hores ben diferents i amb la gestualitat corresponent, ja sigui senyant-se, fent la genuflexió o llevant-se el capell al pas d'imatges o el viàtic, o bé davant d'aquests. Les imatges eren —i són— també objecte de devoció popular, des de la Mare de Déu de Montserrat del segle XII ençà, a la muntanya del mateix nom, fins al sant Crist dels Paraires, a Ciutadella, des de 1661. Generalment, una part important de la pietat popular s'expressava mitjançant l'organització de confraries religioses, però també de gremis professionals.

Les peregrinacions eren una pràctica habitual a tot Europa i, als Països Catalans, han estat llocs tradicionals de pelegrinatge, sobretot Montserrat, però també Núria, el sant Crist de Balaguer, Font Romeu, Lluc,

Sant Joan de Penyagolosa, amb els pelegrins de les Useres, i, a Menorca, el Toro i també les capelles de santa Àgueda i sant Joan d'Artrutx entre altres, si bé alguns pobles o ciutats enviaven també pelegrins a santuaris llunyans en sollicitud d'intercessió, viatge que, com a iniciativa individual, només podien permetre's gent acomodada. A l'obra *A la noblesa cristiana de la nació alemanya*, Luter defensa la supressió dels pelegrinatges, ja que, sovint, com en certes romeries, la motivació religiosa inicial acabava convivint o derivant cap a un abús del consum d'alcohol o bé cap a certes pràctiques llicencioses, aprofitant la gran concentració de gent. A Sorita (els Ports), la romeria de la mare de Déu de la Balma era coneguda, popularment, com la romeria dels *tocaculs*, per motius fàcilment comprensibles.

D'altra banda, les festes majors de pobles i ciutats giren al voltant d'un sant, una devoció mariana determinada o algun esdeveniment local amb suposada intervenció sobrenatural i s'emmarquen, fonamentalment, en el context de la parròquia dedicada a aquesta vocació, amb les diferents confraries. La mateixa parròquia on consten baptismes, casaments i defuncions, en la seva tasca de registre administratiu, en certes èpoques únic. Un capellà de parròquia, el 1597, al·ludint a la gran quantitat de denominacions de la mare de Déu a Catalunya, afirmava que hi havia «més mares de Déu que botifarres». Un segle després, s'hi comptava un miler de centres de culte dedicats a Maria, des de catedrals a simples capelles i, només en cent anys, s'hi havien produït una vintena de suposades aparicions marianes en diferents indrets.

En conjunt, es tractava d'un univers de referències bàsic, natural i quotidià, que la contundència de certes mesures de la Reforma no aconseguí d'esberlar, atès que això comportava una veritable revolució mental, un canvi radical d'hàbits i l'abandonament d'un patrimoni sagrat heretat: llocs, objectes, imatges i pràctiques que calia deixar enrere per a abraçar la nova fe, havent de quedar, alhora, sense la funció mitjançera de sacerdots, sants, mare de Déu i purgatori. En definitiva, restar sols davant Déu, sense intercessors. Un esforç cultural massa profund per a ser fet, a més, en condicions totalment adverses, en un context social i polític desfavorable.

La Reforma suprimí bona part de les devocions populars tradicionals en una societat que, majoritàriament analfabeta, necessitava ritus i cerimònies a través de les quals expressar la seva religiositat i el seu lligam personal amb la transcendència. De fet, era habitual de canalitzar la pietat popular mitjançant, fonamentalment, manifestacions externes de religiositat i es pot dir que tota gran festa religiosa culminava sempre amb una processó que recorria els principals carrers de la vila. Paradoxalment, en aquest context del segle XVI, la devoció a Crist serà la gran absent, en comparació a la que es manté cap als sants i la mare de Jesucrist, la *mare* de Déu.

6 La seducció pel protestantisme va tenir com a conseqüència, els primers anys de la Reforma, que les escasses adhesions a la nova fe fossin, en realitat, un gest individual de conversió, una veritable mutació interior, resultat d'una determinada evolució intel·lectual en la recerca religiosa, més destinada a la salvació personal que al proselitisme a l'interior de la societat i a l'organització d'esglésies locals i, no cal dir-ho, a la construcció de *temples*, nom habitual, al costat del de *capella*, en el món protestant, ja que *església* és la comunitat de creients que comparteixen una mateixa fe, però no pas una construcció arquitectònica. El terme *temple*, per a referir-se als centres de culte protestants i distingir-los així de les esglésies catòliques, s'emprà per primer cop a la Suïssa francòfona a partir de 1535 i d'ençà el 1562 a França. Si, a Alemanya, la Reforma recolzà en el clergat, els joves, els universitaris i la població urbana, aquí van ser sectors locals bàsicament il·lustrats, professors i estudiants a l'estranger i algun membre de la noblesa els que se sentiren atrets pel nou cristianisme.

Però, per motius obvis de seguretat a causa de la persecució de la Inquisició, si no s'optava per l'exili permanent, a l'interior del país no hi havia cap altra sortida que no fos amagar la pròpia fe i aparentar públicament l'adhesió a l'ortodòxia de Roma (nicodemisme) i, simultàniament, formar-se amb la lectura de textos religiosos i participar en debats i reunions de caràcter privat amb altres persones en situació idèntica, amb els quals s'acostumava a mantenir correspondència epistolar sobre

temes bíblics o altres aspectes de la religió. Precisament, les vuit cartes trameses per Segimon Arquer a Gaspar de Centelles van constituir la prova definitiva que els conduí tots dos a la foguera, el 1571 el primer i set anys abans el segon. Les precaucions mai no eren poques en l'adhesió a la nova fe i l'hermetisme a l'entorn de les pròpies conviccions acabà imposant-se, en general. El primer protestantisme als Països Catalans fou, doncs, una opció religiosa privada i clandestina, no una confessió d'exteriorització, manifestació i proselitisme públics.

7 El retard considerable en la publicació en llengua catalana, no sols de les escriptures, sinó també dels textos bàsics de la reforma, els més significatius dels quals no van aparèixer traduïts al català, fins a la dècada dels 90 del segle XX, explica també moltes coses. La versió en català de les escriptures, incunable conegut com a *Biblia Valenciana*, s'imprimí entre 1477 i 1478 i s'atribueix a Bonifaci Ferrer, germà de Sant Vicenç. Sembla que van fer-se'n sis-cents exemplars i aviat se'n trobaren per biblioteques privades de València, Barcelona i Mallorca. Perseguida per la Inquisició, no en resta avui cap exemplar sencer i és la tercera del món en un idioma modern, després de la versió en alemany (1466) i en italià (1471). I si bé Luter ja havia traduït el Nou Testament a l'alemany, el 1521, no serà fins al 1832, gràcies als protestants, que apareixerà a Londres la primera versió íntegrament en català del Nou Testament.

Hauran de passar vuitanta anys des de la versió de Bonifaci Ferrer fins que es produeixi una nova traducció de les escriptures, en aquest cas del Llibre de Job, a càrrec de Jeroni Conques (1518-1574) que consultà material de Robert Estienne, lexicògraf i impressor protestant francès. Sots-diacon i beneficiat de la catedral valenciana, el tribunal també troba, entre els papers requisats, un quadern amb notes manuscrites de l'Eclesiastès d'Erasme. Conques era amic de Gaspar de Centelles, noble valencià cremat per luterà per la Inquisició. Lluís de las Torres (1693-1739), sacerdot valencià convertit a l'anglicanisme el 1733, tradueix els evangelis al català durant la seva estada a Windsor, fins al 1737-1738, amb el títol *Nou Testament de Nostre Señor Jesús Christ del grek en llengua menorquina*, escrit, però, en la variant valenciana de la llengua,

a partir de la versió protestant espanyola de Reina-Valera, amb aportacions de la Vulgata llatina. Conservats inèdits a la Bodleian Library d'Oxford, tenia l'objectiu de difondre'ls a la Menorca llavors britànica, però mai no es publicaren.

Cal esmentar el prevere anglicà Francesc de P. Castells (1867-1934), resident a Anglaterra, que traduí del grec al català la Carta als Romans, apareguda primerament a la revista barcelonina *El Eco de la Verdad*, el 1894, i reeditada probablement el 1897, quan publica a la mateixa revista una versió catalana del Salm 1. Missioner a Amèrica central i a Oceània, hi havia promogut versions de les escriptures en les llengües autòctones. La Carta als Romans serà novament traduïda per Daniel Mir, el 1932. El 1911 apareix el *Sant Evangeli de Nostre Senyor Jesucrist segons Sant Lluc*, a cura de Josep Casol i F. G. Smith, promogut per la Societat Bíblica Britànica i Estrangera i, el 1914, l'*Evangeli segons Sant Joan*, promogut també per F. G. Smith i la Societat Bíblica amb seu a Madrid.

El 1924, un equip de traductors al català format per Emili Mora, Ermengol Felip i Josep Capó, inicia les tasques de la versió dels *Evangelis* que mancava traduir i el llibre dels *Fets dels Apòstols*, la qual culminarà quatre anys després, amb la revisió de textos de Gabriel Alomar dels quals s'estamparen diverses edicions. El 1929 apareix l'edició catalana dels *Evangelis* i els *Fets dels Apòstols*, tots cinc llibrets presentats separatament, a l'interior d'un atractiu estoig conjunt. Les edicions esmentades s'havien fet a la impremta de Modest Bardós, al carrer de les Moles, 31-33, de Barcelona. A la conferència de colportors¹ de l'estat espanyol, celebrada a Madrid del 26 al 28 de juny de 1932, Emili Mir hi expressarà el desig dels protestants catalans de poder disposar de la Bíblia en llengua catalana. Aquests anys republicans, apareixeran els *Fets dels Apòstols* i *El Sant Evangeli segons Sant Lluc*, ambdós el 1933 i, dos anys després, *El Sant Evangeli de Nostre Senyor Jesucrist segons sant Mateu*, el de

1 Repartidors ambulants que distribuïen les escriptures i literatura religiosa protestant, de forma gratuïta o a un preu molt accessible, amb el material carregat al damunt, portat a coll, per pobles i ciutats, generalment objecte de persecució, rebuig i escarni.

Sant Marc i el *de Sant Joan*. Impresos a Madrid per la BFBS els exemplars calia sol·licitar-los a l'apartat de correus 2649 de Lisboa.

Tot i que es treballà en altres traduccions de llibres del Nou Testament, aquesta obra restà inèdita a causa de l'aixecament franquista del 1936. En el nou grup de traductors hi havia Josep Capó, que en presidia la Comissió, amb Daniel Mir, llavors pastor a Còrdova, de secretari, amb Alfred Capó, Ermengol Felip i Samuel Vila com a vocals. L'octubre de 1936, Josep Capó rep al seu domicili de Provença, 377, de Barcelona la versió catalana dels diferents textos del Nou Testament, que han estat traduïts per Daniel Mir i Alfred Capó. Mir havia traduït les dues epístoles als Corintis i treballat també en la versió d'Hebreus, mentre que Capó havia fet la versió catalana de Gàlates, Efesis i treballat amb Filipencs, Titus i segona Tessalonicencs. Les proves de Romans surten d'impremta el 14 de març de 1937 i són revisades per S. Vila i E. Felip, però el curs advers de la guerra per a la causa democràtica impedí la publicació de l'obra i part del material curosament traduït es va perdre entre la commoció, les penalitats i els bombardejos propis de tot conflicte bèl·lic. Malgrat la dramàtica situació d'un país en guerra, a la diada del llibre de 1937 la Casa de la Bíblia de Barcelona aconsegueix que unes 25 mil persones passin pel seu estand i la Societat Bíblica participa a les Jornades del Llibre, en les quals té una parada on venen, en un dia, 235 exemplars de la Bíblia sencera, 108 del Nou testament i 2.992 estoigs de cartró contenint els quatre evangelis, ornats amb una franja amb la bandera catalana i la republicana.

El 16 de febrer de 1966, en ple franquisme, es constitueix la Fundació Bíblica Evangèlica de Catalunya, més endavant Institució Bíblica Evangèlica de Catalunya (IBEC), amb presència de les diferents denominacions del protestantisme català, amb l'objectiu de fer arribar els textos bíblics a la societat catalana en la seva pròpia llengua, des de l'afirmació de «llur catalanitat i la responsabilitat de fer servir la llengua que Déu ens ha donat». El 1970 en sortirà al carrer l'*Evangelí segons sant Marc*, traduït del grec per Enric Capó, primer llibre editat per la IBEC. Fou una edició de butxaca de 5.000 exemplars, impresa per S. Salvadó. L'*Evangelí de Joan* és del 1974, en coedició amb la Lliga del Testament de But-

xaca, té ja un tiratge de 50.000 exemplars i es fa a Vimasa, a Terrassa, l'embrió de la futura editorial CLIE. Més endavant apareixeran *El llibre dels salms* (1985), una edició de format gran de *l'Evangeli de Joan* (1988), *El Nou Testament* (1988) presentat com «El camí a la llum», *Els proverbis* (1990), *El Nou Testament-Els salms-Els proverbis* (1991), *El llibre de Job* (1992), *L'eclesiastès* (1995) i *El càntic dels càntics* (1996).

El 1979 es presenta la versió catalana del Nou Testament interconfessional, amb la col·laboració de la Fundació Bíblica Evangèlica, en una edició de 65 mil exemplars i, el 1993, la Bíblia interconfessional sencera, obra conjunta de l'Associació Bíblica de Catalunya, l'Editorial Claret i les Societats Bíbliques Unides, de la qual es faran dotze edicions amb una distribució de 120.000 exemplars. Els protestants Giralt-Miracle, Ricard i Daniel, col·laboraran en el disseny de la majoria d'aquestes obres.

El 1988 havia tingut lloc la celebració del Dia Unit de la Bíblia en Català, promogut per la IBEC, coincidint amb l'aparició del Nou Testament i l'any següent, aquesta publicà *Lo Nou Testament*, facsímil de la tercera edició de J. M. Prat, coincidint amb el Mil·lenari de Catalunya. La Societat Bíblica i les Societats Bíbliques Unides publicaran, el 1992, l'edició interconfessional catalana del *Nou Testament*, preparada per als Jocs Olímpics de Barcelona. Set anys després, la Trinitarian Bible Society (TBS) publica, a Londres, el *Nou Testament* en una edició catalana d'abast popular. Finalment, arribarà per part de la IBEC *La Bíblia* (2000), en la seva integritat, en versió de Samuel Sais i Pau Sais, reeditada el 2007 com a Bíblia Evangèlica Catalana i reimpressa el 2016.

Això en relació a les escriptures. Pel que fa als textos relacionats amb la reforma, una obra d'Erasme de Rotterdam, com *Adagiorum chiliades* (1500), no surt en català fins al 2014, el famós *Enchiridion militis christiani* (1504) el 1991, de la mà de Jaume Medina, i *Elogi de la follia* (1509-1511), el 1982, si bé Josep Pin i Soler ja havia traduït abans també *Elogi de la follia* (1910), *Colloquis* (1911) i el *Llibre de civilitat pueril* (1912). Erasme publica el 1524 *De libero arbitrio diatribe sive collatio* replicat, dos anys després, per Luter amb *De servo arbitrio*, obres que no apareixeran en català fins al 1996. El 1984, amb traducció de Lluís Duch, veu la llum *Explicació del parenostre*, primera obra de Luter traduïda al

català, a les Publicacions de l'Abadia de Montserrat a la qual pertany Duch. Aquest hi denuncia que Luter ha estat «tergiversat i vilipendi- at en els llibres de text d'història, en la predicació de l'Església i, d'una manera més general, en la vida pública». L'obra inclou un magnífic es- tudi de Duch sobre Luter i el context històric en què es produeix la Re- forma. Cinc anys després, serà també aquest mateix monjo benedictí el responsable de la traducció i introducció de l'obra *Tractats i sermons*, de Thomas Müntzer, referent màxim de l'ala esquerra de la Reforma, quatre segles i mig després d'haver aparegut per primer cop els textos aplegats. I les 95 tesis de Luter (1517), desencadenants de la Reforma, no seran traduïdes per primer cop fins al 2007 per Manuel Forcano, en el text d'una obra musical de Jordi Savall, 490 anys després que, segons la tradició, el monjo agustí les hagués clavades a la porta de l'església del castell de Wittenberg.²

Luter publica *La llibertat del cristià*, el 1520, la versió catalana de la qual no sortirà fins al novembre de 1996. El 1536 Joan Calví treu a la llum *Institució de la Religió Cristiana* en llatí, traduïda per ell mateix al francès el 1541 i que no es tindrà en català fins al 1991, amb traducció de Joan Vinyes i introducció de Carles Capó. El 1560, Juan Pérez de Pi- neda, calvinista espanyol refugiat a Ginebra, publica *Epístola consola- tòria* que, en català, veurà la llum el 1994. I la versió catalana del *Culte de l'església reformada segons la litúrgia d'Estrasburg*, obra de Calví entre 1538 i 1541, no apareix fins al 18 de novembre de 2009, quan és empra- da per primer cop a València, en la cloenda de les jornades internaci- onals sobre *Calvinisme i modernitat*. El 1999 arriba la posició heterodo- xa de Miquel Servet, *Dels errors sobre la trinitat*, apareguda el 1531, així com la *Breu instrucció cristiana i altres escrits*, d'Huldrych Zwingli, 468 anys després de la mort del reformador suís, en traducció de Josep Grau

2 El 31 d'octubre de 2017, en l'acte públic celebrat al Caixafòrum de Barcelona, en commemoració dels 500 anys de l'inici de la Reforma protestant, les 95 tesis foren lle- gides per 95 persones de tot l'àmbit lingüístic, en la versió catalana feta per Josep-Llu- ís Carod-Rovira. El doctor Josep Borràs, membre de l'Església Evangèlica de Menor- ca, hi llegí la tesi núm.39.

i Colell i Montserrat Camps i Gaset i introducció de Joan Bada. Aquest darrer, dos anys després, signa la introducció a l'obra en un sol volum *L'espill de l'església militant*, de John Wycliffe i *Comentari al credo i altres escrits*, del txec Jan Hus, els dos grans prereformadors del segle XIV, condemnats pel concili de Constança.

D'altra banda, ni en els inicis de la Reforma, ni en els segles posteriors, no hi ha constància de la impressió als Països Catalans d'obres de caràcter protestant, a diferència del que succeïa a la resta del continent europeu, llevat de la península ibèrica. Caldrà esperar la represa del segle XIX perquè s'hi editin publicacions periòdiques, pamflets de controvèrsia, opuscles de proselitisme, himnaris, catecismes, fragments de les escriptures i altra literatura religiosa. No serà fins al 1967 que, a Barcelona, les Edicions Evangèliques Europees iniciïn la publicació de la col·lecció de llibres en català *Presència Evangèlica*, on el primer text protestant en aquesta llengua, editat per l'editorial dirigida pel teòleg Josep Grau, és *L'Autoritat de la Bíblia*, a partir de textos de La Revue Reformée traduïts per À. Cortès i el mateix Grau i, poc després, *El refugi*, de Joan González i Pastor. L'any següent, el 1968, farà la seva aparició *Presència Evangèlica*, la primera publicació protestant en català, que ha continuat apareixent, ininterrompudament, fins al dia d'avui.

8 En contrast amb l'Alemanya del segle XVI, amb un teixit urbà sòlid, on es concentren universitats, impremtes, grans monestirs, elits intel·lectuals i uns sectors socials dirigents que poden defugir el control ideològic i tenen més possibilitats de promoure la circulació de les idees i la connexió amb l'exterior, als Països Catalans tot adquireix unes altres proporcions, ateses les seves dimensions reals en tots els àmbits. Només València superava els 50 mil habitants, com Florència, Brusselles o Gènova. Barcelona se situava una mica per damunt dels 30 mil, com Torí, Tolosa, Colònia o Amsterdam. Perpinyà vorejava els 8 mil, Palma no arribà als 3 mil habitants en tot el segle XVI i, el 1524, en tot Menorca no hi vivien més de 8.100 persones: 3.300 a Ciutadella i 2.500 a Maó.

També els Països Baixos tenien un nivell notable d'urbanització i d'alfabetització de la població. Mentre a Alemanya, com també a Suïssa, els nous models culturals naixien en concentracions urbanes, des d'on s'estenien per tot el territori, aquí el desenvolupament incipient de la impremta, la insuficient urbanització de la cultura i l'accés limitat a aquesta, a causa dels elevadíssims índexs d'analfabetisme, és una circumstància que restringia la competència lectora a la noblesa, el clergat i la intel·lectualitat, així com, en proporcions menors, a certs sectors del funcionariat, el comerç i l'artesanat. I com a la resta de països llatins, bona part de la població vivia en un entorn rural i era majoritàriament analfabeta. A la pràctica, la impremta tal i com la coneixem a Occident, gràcies a l'alemany Johannes Gutenberg, va ser la gran aliada de la Reforma, l'instrument més eficaç i còmplice de difusió de les noves idees promogudes per un altre alemany: Luter. No és estrany que la primera obra impresa per Gutenberg fos, precisament, la Bíblia, el 1455.

Una dada il·lustrativa del que comentem és el paper de la impremta en cada indret. El 1523 les obres de Luter ja havien conegut prop de 400 edicions i, dos anys després, gairebé tres milions de pamflets seus circulaven ja per tots els punts d'Alemanya. Aquí, l'arribada de la impremta i les primeres edicions de llibres es produeixen més tard, amb aquest ordre: València el 1474, Barcelona el 1475, Lleida el 1479, Tarragona el 1484, Mallorca el 1485, Perpinyà el 1500, Tortosa el 1538, Menorca el 1730 i el 1846 a Eivissa.

El preu dels llibres, d'altra banda, no era accessible per a tots els que sí que sabien llegir i sovint se'n reduïa la propietat als sectors socials més puixants des del punt de vista econòmic. La circulació clandestina de llibres era l'instrument més important de penetració de les idees de Luter, ja que n'era impensable la difusió lliure en públic, fet al qual cal afegir el reduït nombre inicial d'impremtes. Allò que a Alemanya es trobava amb normalitat a totes les llibreries, aquí tenia una venda clandestina, de manera que el contraban de llibres prohibits va ser una pràctica habitual. La vigilància de ports i fronteres, així com les inspeccions regulars a llibreries, dificultaran l'expansió del moviment luterà mitjançant els llibres religiosos importats, ja que amb aquesta orien-

tació confessional, com hem dit, no van arribar a imprimir-se'n al país fins al XIX. Així i tot, el 1532, si bé la literatura dissident arriba de l'estranger, el Consell de la Inquisició ordena als seus funcionaris valencians que investiguin sobre la possible edició, en alguna impremta valenciana, d'obres de Luter.

9 Des dels inicis de la Reforma, el moviment de renovació cristiana nascut a l'estranger, el cristianisme protestant, fos luterà, calvinista o anglicà, va ser percebut, presentat i estigmatitzat com a fenomen estranger i, doncs, el protestantisme va convertir-se, oficialment, en una *religió estrangera*, practicada per estrangers, una confessió de fora i per a gent de fora, impròpia dels naturals del país. La magnificació de la presència d'hugonots entre les partides de bandolers obeïa a aquesta dinàmica que, a més, associava a la dissidència religiosa una pràctica delictiva, negativa, doncs. Semblantment va ocórrer al nou continent on els pirates que senyorejaven per les mars d'Amèrica eren tinguts per estrangers i protestants, de la mateixa manera que francesos i anglesos, en general, hi eren considerats heretges. Els tribunals inquisitorials en terres catalanes van tenir, des del principi, una actitud de sospita permanent sobre els ciutadans estrangers, prevencions que, en el cas de persones procedents de més al nord de Salses, esdevenien clarament xenòfobes i antifranceses. Durant tot el procés pel qual, el segle XVIII, Menorca passà a domini britànic, el catolicisme dels menorquins fou utilitzat políticament per les autoritats espanyoles com un instrument de patriotisme espanyolista, enfront del protestantisme de les noves autoritats. Aquest convenciment erroni d'associar protestantisme a estrangeria, limitant-ne la creença religiosa als no nacionals, ha perdurat fins als nostres dies.

Curiosament, a l'interior de països tan distants i diferents com Mèxic o bé la mateixa França, país considerat històricament protestant al sud dels Pirineus, han sovintejat també les mateixes afirmacions segons les quals, inqüestionablement, el protestantisme no hi era tingut per un fenomen religiós endogen, sinó exogen. Encara el 1886, els missioners caputxins que partiren d'Arenys de Mar per tal d'evangelitzar les

Illes Carolines a l'oceà pacífic, foren exhortats pel seu provincial amb aquestes paraules: «Teneis dos grandes misiones que cumplir: una, la de salvar las almas; la otra, la de formar buenos españoles en aquella tierra lejana». (Revista Cristiana 1886)

La utilització nacionalista espanyola del catolicisme ja va ser advertida i denunciada pel mateix cardenal Francesc Vidal i Barraquer (1868-1943) el qual, trobant-se a l'exili el 1940, s'entrevista amb Pius XII i li manifesta, denunciant l'espanyolisme del franquisme traspasat també al catolicisme, que «fa pena com els bisbes es presten a fer una religió patriòtica a base de misses de campanya, Te Deum, etc. Les tan de moda peregrinacions al Pilar, més que no pas formar el poble en la veritable pietat, tendeixen a fer ambient d'hispanitat». I és significatiu que, en l'onada vandàlica d'assalts a temples protestants el 1947, en ple nacionalcatolicisme franquista, a la façana del temple baptista de Figueres hi aparegués una pintada amb la significativa frase «Iros a Inglaterra». Ja força abans, el 1876, el bisbe de Menorca, Manuel Mercader i Arroyo, acusava els protestants d'anar contra Espanya i la seva unitat nacional. El 1886, el periòdic espanyol *La Unión* protestava contra la construcció de dues lògies maçòniques a Maó, tot assenyalant que els elements «menys espanyols» i «separatistes» de la ciutat menorquina eren anticatòlics, protestants i lliurepensadors. El 1909, el bisbe de Girona, Francesc Pol i Barat, treia una circular contra la difusió de material protestant a la seva diòcesi, des de Figueres, propaganda que atribuïa a «l'or anglès». I el 1914, l'arquebisbe de Tarragona, A. López Peláez, blasmava amb duresa els assistents a la convenció protestant de l'Esforç Cristià,³ a Barcelona, tot denunciant-los de voler lliurar «la patria al poderío inglés».

3 El 2 de febrer de 1881, el pastor nord-americà Francis Edward Clark (1851-1927) funda a Portland, la Young People's Society of Christian Endeavor, organització juvenil transversal entre les diferents denominacions protestants, coneguda als Països Catalans amb el nom d'*Esforç Cristià*. Les primeres seccions van ser creades a València (1898), Barcelona (1900), Maó (1904) i Palma (1905).

El 1930, en el traspàs de la Dictadura de Primo de Rivera als primers temps de la República, en un informe al Vaticà del nunci a Madrid, Federico Tedeschini, aquest assegurava: «El Catolicismo tiene hondas raíces de fundamental tradición y la adhesión a la Santa Sede se hace cuestión de honor español» (Hernández 2011). A la mateixa època, el secretari general de la diòcesi de Lleida, Rafael García, informa que al poble de Rosselló hi ha quatre protestants «y esto a causa de la instalación de una fàbrica cuyo propietario era inglés» i també una família a Llaguarres (Ribagorça) que havia emigrat a l'Argentina. En termes similars s'expressa el titular de la diòcesi de Tarragona, quan parla d'una vintena de protestants a La Riba (Alt Camp), obrers vinguts quasi tots des d'Alemanya i Suïssa; el de Tortosa, que assegura que hi ha un petit nucli de protestants estrangers a Flix, arribats amb la fundació d'una fàbrica de capital alemany en aquest municipi; el de Sogorb, que afirma que hi ha dinou persones a Sot de Ferrer (Alt Palància), iniciades al protestantisme a l'Argentina on emigraren; el de Vic, que informa que a la colònia tèxtil La Farga de Bebié, entre Osona i el Ripollès, hi ha tres famílies suïsses protestants i dues famílies escoceses que també en són a la colònia Fabra i Coats, a Sant Vicenç de Torelló i el de Barcelona quan sosté que un suís és el secretari de la Unió Cristiana de Joves, entitat fundada, segons diu, per dos maçons: Gertsche i Carsi.

En una data tan propera com el 27 d'agost de 1953 té lloc la signatura, «en nom de la Santíssima Trinitat», del Concordat entre Espanya i el Vaticà, el primer article del qual afirma que «la religió catòlica, apostòlica i romana continua sent l'única de la nació espanyola», condemnant, a la pràctica, els membres de les altres confessions a la condició de ciutadans de segona categoria, mentre Franco afirma que la fe catòlica és «la piedra básica de nuestra nacionalidad». Aquest context d'animadversió pública cap al protestantisme com a manifestació religiosa exògena, com apunta François Guichard, explica perquè la llatinitat protestant fou marginal i molt minoritària en relació al catolicisme majoritari del món llatí, però també comparat amb el protestantisme de l'Europa septentrional (Guichard 2001).

10 Un cas singular és el de Catalunya Nord. Annexada a França el 1659, des d'aquell moment seguí les vicissituds de l'estat veí, també en el terreny religiós, si bé, fins pràcticament no fa gaire més d'un segle, el protestantisme era vist com a quelcom estranger, francès, i el catolicisme constituïa una forma tradicional d'expressió de la catalanitat popular davant les noves autoritats. El protestantisme no era percebut només com a contrari a l'església catòlica, la religió del país de tota la vida, sinó a la identitat catalana mateixa, en una doble dimensió religiosa i cívico-cultural alhora, de manera que no es filava gaire prim a distingir entre francesos catòlics o protestants, ja que a tots se'ls atribuïa, equívocament, la mateixa fe dissident. La religió catòlica era expressió d'una afirmació nacional catalana enfront del protestantisme dels territoris francesos veïns. Significativament, els miquelets rossellonesos foren els encarregats de combatre els *camisards*⁴ revoltats, tasca en la qual semblaven fer més la funció de milícies catòliques que d'exèrcit regular. Durant dècades, a Catalunya Nord i en relació a França, «l'odi a l'heretgia era el fonament del patriotisme»⁵, en paraules del poeta J. S. Pons, i fins al pas entre el segle XIX i XX no hi haurà protestants autòctons, catalans, organitzats, com és el cas de l'església de Cotlliure, integrada bàsicament per pescadors. Fins llavors, la majoria dels protestants establerts a Catalunya Nord procedien de les Cevenes, Alsàcia o altres regions franceses.

4 Hugonots de la regió occitana de Cevenes alçats en armes contra les persecucions que van seguir la revocació de l'edicte de Nantes, el 1685. L'edicte de Nantes, que permetia la llibertat de culte als protestants, fou signat el 1598 per Enric IV de França.

5 Així i tot, el canonge Josep Xaupí, rossellonès francòfil, s'establirà a París on, el 1764, esdevindrà degà de la Facultat de Teologia, catòlica.

Bibliografia

- Bada, Joan. 2005. *Història del cristianisme a Catalunya*. Vic / Lleida: EUMO / Pagès.
- . 1992. *La Inquisició a Catalunya (segles XIII-XIX)*. Barcelona: Barcanova.
- Blázquez Miguel, Juan. 1990. *La Inquisición en Cataluña. El Tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*. Toledo: Editorial Arcano.
- Bonet i Baltà, Jon. 1979. La Bíblia en llengua vulgar en els Països Catalans després de l'autorització emesa per la Inquisició. *Revista Catalana de Teologia* 4, 1: 167-212.
- Brunet, Michel. 1989. *El Rosselló de cara a la revolució francesa*. Perpinyà: El Trabucaire.
- Capó, Carme. 1994. *L'obra metodista a Catalunya i les Balears*. Barcelona: Església Evangèlica de Catalunya.
- Carod-Rovira, Josep-Lluís. 2016. *Història del protestantisme als Països Catalans*. València: Tres i Quatre.
- . 2017. *Bíblia i protestantisme a les terres de llengua catalana, La Bíblia, edició commemorativa 500 anys de l'inici de la Reforma Protestant 1517-2017*. Madrid: Societat Bíblica.
- Diversos Autors. 2012. *Vides medievals de sants: difusió, tradició i llegenda*. Alacant: Institut Universitari de Filologia valenciana.
- Fath, Sébastien. 2002. *Les Fils de la Réforme. Idées reçues sur les protestants*. París: Le Cavalier Bleu.
- Fernández Terricabras, Ignasi. 2008. «La reforma catòlica a la Catalunya del segle XVI». Dins «*La Catalunya del segle XVI*». *Afers* 60: 431-452.
- Fullana, Pere. 1994. *El moviment catòlic a Mallorca (1875-1912)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- García Cárcel, Ricardo. 1998. De la reforma protestante a la reforma catòlica, Manuscrits. *Revista d'història moderna* 16: 39-64.
- . 1998. *Las culturas del Siglo de Oro*. Madrid: Historia 16.
- Gelabertó, Martí. 2005. *La palabra del predicador. Contrareforma y superstición en Cataluña (siglos XVII-XVIII)*. Lleida: Milenio.
- Guichard, François. 2001. Protestantismo e latinidade. *Anales de Historia Contemporánea* 17: 79-96.

- Hernández Figueiredo, José Ramón. 2011. El protestantismo en la España de la II República a la luz de los informes del archivo secreto vaticano. *Hispania Sacra* 63 (127): 305-371.
- Kamen, Henry. 1998. *Canvi cultural a la societat del segle d'or. Catalunya i Castella, segles XVI-XVII*. Lleida: Pagès.
- . 2013. *La Inquisición española. Mito e historia*. Barcelona: Planeta.
- Lutz, Heinrich. 2009. *Reforma y Contrareforma. Europa entre 1520 y 1648*. Madrid: Alianza.
- Peña, Manuel. 1996. *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*. Lleida: Milenio.
- Péronnet, Michel. 1990. *El siglo XVI, de los grandes descubrimientos a la contrareforma*. Torrejón de Ardoz: Akal.
- Pitarch i Almela, Vicent. 2001. *Llengua i església durant el barroc valencià*. València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Revista Cristiana* 153, 15 de maig de 1886.
- Torres i Sans, Xavier, ed. 2012. *Les altres guerres de religió. Catalunya, Espanya, Europa (segles XVI-XIX)*. Girona: Documenta Universitària.
- Ventura, Jordi. 1976. *Els heretges catalans*. Barcelona: Selecta.
- Vilar, Juan B. 2001. *Los protestantes españoles: la doble lucha por la libertad durante el primer franquismo (1939-1953)*. Dins *Anales de Historia Contemporánea* 17: 253-300.